

Tijdschrift voor de archeologie en geschiedenis van het Nabije Oosten

Phoenix

63.2 2017

Themanummer
Herodotus en het Perzische Rijk

Cambyses en de Apis

De alternatieve feiten van vader Herodotus

Het verdwenen leger van Cambyses

De opstand van Petubastis IV en
de opgravingen in de Dachla Oase

Herodotus en Elephantine

De lange arm van Artaxerxes

Herodotus, Xerxes en de Babylonische opstanden
van 484 v.Chr.

- 1** Inhoudsopgave
- 3** Van de redactie
- 7** **Cambyses en de Apis: de alternatieve feiten van vader Herodotus**
Wouter Henkelman
- 34** **Het leger van Cambyses dat verdween in de Egyptische woestijn**
Nieuwe inzichten dankzij opgravingen in de oase Dachla
Olaf Kaper
- 48** **Herodotus, Xerxes en de Babylonische opstanden van 484 v.Chr.**
Caroline Waerzeggers
- 62** **Herodotus, Elephantine en de lange arm van Artaxerxes**
Karel van der Toorn

- 76** Lid worden
- 77** Contactadressen Ex Oriente Lux
- 78** Colofon

Perzische koningen die in dit nummer voorkomen:

Cyrus de Grote (559 – 530)	539: Babylon ingenomen door Cyrus
Cambyses (530 – 522)	525: Cambyses bezet Egypte
Smerdis / Bardia (522)	
Darius I (522 – 486)	
Xerxes (486 – 465)	484: Twee opstanden in Babylon en omgeving
Artaxerxes I (465 – 424)	445: Nehemia komt als gouverneur naar Juda; tijd van Herodotus
Darius II (424-404)	419: Hananja komt aan in Elephantine; 398: Ezra in Juda
Artaxerxes II (404 – 359)	398: Ezra komt aan in Jeruzalem
	404-343: Egypte onafhankelijk

In dit nummer staat het thema *Herodotus en het Perzische Rijk* centraal. Het Perzische Rijk behoort tot de grootste rijken die we uit de geschiedenis kennen. Het strekte zich uit vanaf de Indus in het oosten tot en met Egypte en Klein-Azië (Turkije) in het westen en was daarmee in grondoppervlak groter dan het Romeinse Rijk. Het heeft twee volle eeuwen bestaan (539-330 v.Chr.). Ondanks de nederlagen die het leed tegen de Grieken bij Marathon (490 v.Chr.) en Salamis (480 v.Chr.) domineerde het de Griekse politiek vanaf het einde van de vijfde eeuw tot de komst van Alexander de Grote (ca. 330 v.Chr.). Lange tijd berustte onze kennis over het Perzische Rijk op een Griekse schrijver, Herodotus, die rond 484 v.Chr. werd geboren in Halicarnassus (nu Bodrum) in Zuidwest Turkije, destijds onderdeel van het Perzische Rijk, en die in ca. 424 v.Chr. gestorven is in Thurii, een Griekse stad in Zuid-Italië. Herodotus heeft de Perzische oorlogen tot thema van zijn geschiedwerk gemaakt, waarbij hij ook de groei van het Perzische Rijk beschrijft, dat geleidelijk aan het ene na het andere koninkrijk aan zich onderwerpt. Hij grijpt die veroveringen aan om een beschrijving van cultuur en geschiedenis van het onderworpen gebied te geven. Zo beschrijft hij Babylonië, veroverd door Cyrus in 539 v.Chr., in Boek I 178-200 en wijdt hij zelfs heel Boek II aan Egypte, dat in 525 v.Chr. veroverd werd door Cambyses.

Intussen is Herodotus al lang niet meer onze voornaamste bron over het Perzische Rijk. Er zijn koningsinscripties uit Iran (de bekendste is de Bisotun-inscriptie van Darius I), tienduizenden meest, maar niet alleen, administratieve documenten uit Persepolis, Susa en Babylonië. Uit Egypte hebben wij teksten van allerlei aard in het Egyptisch en Aramees. En natuurlijk geeft de archeologie ons de mogelijkheid de tekstuele bronnen te koppelen aan de materiële cultuur.

Helaas is het zo dat de kennis van het Perzische Rijk bij de gemiddelde historicus en classicus nog steeds hoofdzakelijk berust op Herodotus. En daarom is het goed dat Ex Oriente Lux zijn jaarvergadering 2016, die op 19 maart gehouden werd in het Dominicanenklooster te Zwolle, gewijd heeft aan dit thema. Voor het eerst konden ook niet-leden bij de lezingen aanwezig zijn, en daar hebben veel mensen, onder wie leraren klassieke talen, dankbaar gebruik van gemaakt. Er waren 168 deelnemers in totaal.

Hoewel Herodotus – zeker naar de maatstaven van zijn tijd – een goed onderzoeker en schrijver was, is het natuurlijk levensgevaarlijk ons beeld van de wereld van zijn dagen alleen aan hem op te hangen. Elke schrijver heeft zijn – soms verborgen – agenda. Herodotus wilde mooie verhalen vertellen, hij wilde de Grieken een spiegel voorhouden door beschrijvingen te maken van mensen en steden buiten Griekenland en de boodschap die hij had was vaak belangrijker dan de realiteit. Dat Herodotus sterke verhalen vertelde, vonden ook in de Oudheid al heel wat mensen, zoals Cicero. Gek genoeg zijn schrijvers in de 20^e eeuw vaak het meest goedgegelovig geweest. De Bijbel kon als historische bron vaak op meer kritiek rekenen van theologen, dan Herodotus van classici. De laatste jaren is de discussie over de geloofwaardigheid van Herodotus wel weer opgelaaid, vooral over de vraag of hij werkelijk de plaatsen heeft bezocht die hij zegt of suggereert gezien te hebben. De archeologie kan hier helpen om te kijken of Herodotus' beschrijvingen van monumenten autopsie waarschijnlijk maken. Ondanks gereede twijfel nemen veel onderzoekers tegenwoordig wel aan dat Herodotus in Egypte is geweest. In deze bundel gaan Olaf Kaper en Karel van der Toorn daar wel vanuit. Van Babylonië is dat heel wat minder zeker en de bijdrage van Caroline Waerzeggers voedt die twijfel.

Dankzij de studie van oosterse talen kunnen we nu ook andere bronnen inschakelen. Maar zelfs dan moeten we oppassen. Ook die bronnen kunnen hun agenda hebben, zoals de beroemde inscriptie in drie talen (Elamitisch, Babylonisch en Oudperzisch) op een hoge berghelling in Bisotun (ook wel Behistun genoemd; Bagistana in het Grieks). In die inscriptie beschrijft Darius dat hij (met hulp van zes mannen) een einde heeft gemaakt aan de heerschappij van de magiër Gaumata, die zich op slinkse wijze meester had gemaakt van de troon door zich uit te geven voor Bardía, de zoon van Cyrus, die in het geheim (!) door zijn broer Cambyses gedood was. Daarna (!) stierf Cambyses een natuurlijke dood. Nu heeft Herodotus een vergelijkbaar verhaal (III 61–75). Er zijn wel verschillen in details en Herodotus verzint er wat smeüige (bed)scènes bij, maar ook bij Herodotus wordt de indruk gewekt dat een magiër, genaamd Smerdis (= Bardía – bij Herodotus heeft de magiër dus ook dezelfde naam) ten onrechte op de troon is gekomen door zich uit te geven voor een zoon van Cyrus en dat deze door een samenzwering van zeven mannen is verjaagd en gedood, waarna Darius koning werd. Zelfs de namen van de samenzweerders

komen in beide versies op één na overeen. De usurpatie van de troon door een magiër lijkt dus bevestigd te worden door twee zeer verschillende bronnen in verschillende talen en zal dus wel juist zijn. Tegenwoordig denken we daar toch anders over. Darius zegt zelf in zijn inscriptie dat hij de tekst over het hele rijk heeft laten verspreiden (we hebben inderdaad fragmenten op een Aramese papyrus uit Egypte) en het is dus goed mogelijk dat Herodotus dat verhaal ook gehoord heeft. Herodotus' versie is dan een afhankelijke bron. De werkelijkheid is waarschijnlijk dat Cambyses na zijn dood rechtmatig is opgevolgd door zijn broer Bardia/Smerdis en dat Darius na een ordinaire samenzwering aan de macht is gekomen. Om deze misdaad te rechtvaardigen is de Bisotun-inscriptie opgesteld. Pure propaganda vol met 'alternatieve feiten' en Herodotus is erin getuind.

Een vergelijkbaar staaltje van Perzisch achterhouden en manipuleren van nieuws wordt in dit nummer beschreven door OLAF KAPER. Hij legt uit dat het verhaal van het verdwijnen van een leger van Cambyses in het woestijnzand ten westen van de Nijl in werkelijkheid wel eens een nederlaag van een Perzisch leger kan zijn geweest tegen de opstandeling Petubastis IV. De Perzen probeerden de herinnering aan Petubastis te verdoezelen en zij zijn er bij Herodotus in geslaagd, maar opgravingen in de Dachla Oase in Egypte brengen Petubastis weer terug in de geschiedenis.

Het verdere optreden van Cambyses in Egypte is het thema van de bijdrage van WOUTER HENKELMAN. Hij laat zien hoe Herodotus Cambyses portretteert als een waanzinnige en daarbij gebruik maakt van allerlei Egyptische motieven over het gevaar en de chaos die uit het oosten komen. Berucht is het verhaal over Cambyses' moord op de Apis-stier. Hoewel bij opgravingen een reeks Apis-stieren is gevonden, konden opgravers geen gedode Apis vinden. In plaats van te concluderen dat er wel eens wat mis kon zijn met het verhaal van Herodotus, probeerde men op allerlei manieren Herodotus te redden.

CAROLINE WAERZEGGERS geeft mooi aan hoe het beeld van het Perzische Rijk als megalomaan en decadent fenomeen doorwerkt in de moderne tijd, zoals in de film *300* over de slag bij Thermopylae. Herodotus besteedt veel aandacht aan Xerxes, de grote tegenstander van de Grieken bij Salamis. In dat licht is het toch wel vreemd dat hij niets weet van een grote Babylonische opstand in

het tweede jaar van zijn regering (ongeveer Herodotus' geboortejaar), die hardhandig is neergeslagen. Xerxes heeft ervoor gezorgd dat de hele Babylonische elite in één klap werd uitgeschakeld. Dit wordt fraai geïllustreerd door het feit dat hun archieven precies in het tweede jaar stoppen.

KAREL VAN DER TOORN gaat in op het wel en wee van de Joodse gemeenschap op het eiland Elephantine in het zuiden van Egypte vlakbij Aswan in ruwweg de vierde eeuw v.Chr. In 419 (onder Artaxerxes II) arriveerde daar een zekere Hananja, gevolmachtigd door de Perzische autoriteiten om het religieuze ritueel van de Joodse diaspora in Egypte te uniformeren. In 398 kwam Ezra met een vergelijkbare opdracht naar Jeruzalem (als hij niet, wat ook nog wel aangenomen wordt, al onder Artaxerxes I arriveerde). Herodotus noemt die Joodse gemeenschap niet, noch op Elephantine, noch in Syrië-Palestina. Volgens Van der Toorn komt dat, omdat in de vijfde eeuw (de tijd van Artaxerxes I) de Joden nog eerder als Syriërs (Arameeërs) bekend stonden. Daarom ook noemt Herodotus wel de Joodse besnijdenis, maar beschouwt hij dit gewoon als een gebruik van "Syriërs van Palestina".

Naar wij hopen hebben wij in dit nummer laten zien hoe belangrijk het is de geschiedschrijving van Herodotus te complementeren met *inside information* uit de wereld die Herodotus beschreef. Dat maakt de studie van Herodotus alleen maar interessanter en zinvoller.

Namens de redactie,
Bert van der Spek, gasthoofdredacteur

Herodotus, Xerxes

en de Babylonische opstanden van 484 v.Chr.

Tekst: Caroline Waerzeggers¹

Tegenwoordig weten we dat wat Herodotus over Babylon vertelt niet altijd even betrouwbaar is. Enerzijds zitten er fouten in zijn verslag. Zo telde de stad geen honderd poorten en kon je niet naar de markt om een bruid te kopen. Anderzijds ontbreken er nogal wat elementaire zaken. Herodotus weet bijvoorbeeld niets over Nebukadnessar, Babylons grootste en meest roemrijke bouwheer, terwijl hij wel vertelt over de (semi-)legendarische koninginnen Nitocris en Semiramis. Eén gebeurtenis van formaat die Herodotus over het hoofd heeft gezien, is de dubbele Babylonische opstand tegen Xerxes in 484 v.Chr. Dit is opmerkelijk omdat de gevolgen van deze revoltes ingrijpend waren. Voor een schrijver die slechts dertig jaar later zijn lezers over Babylons geschiedenis wilde berichten, was deze gebeurtenis moeilijk te missen.

Er is één anekdote in de *Historiën* die moderne lezers soms in verband brengen met de opstanden (I.183): “Het heiligdom in Babylon heeft op de begane grond een tweede tempel. Daar bevindt zich een groot, gouden cultusbeeld (*agalma*) van de Oppergod die op een gouden troon gezeten is. (...) Gedurende de periode waarover ik spreek, was er in dit domein nog een massief gouden standbeeld (*andrias*) van meer dan vijf en een kwart meter hoogte. Ik zeg dit op gezag van de Chaldeeërs, want ik heb het zelf niet gezien. Darius, de zoon van Hystaspes, had er boze plannen mee, maar hij heeft het nooit meegenomen omdat hem de moed daartoe ontbrak. Maar zijn zoon Xerxes deed het wel en hij heeft zelfs de priester gedood die de heiligschennis wilde verhinderen” (vertaling H. L. van Dolen). Misschien is dit wel een verholde toespeling op de opstanden tegen Xerxes en moeten we achter de protesterende priester een grootschalig conflict tussen Perzen en Babyloniërs zoeken. Maar als we geen Babylonische kleitabletten gehad zouden hebben die ons inlichten over de opstanden, dan hadden we deze passage natuurlijk nooit op deze manier gelezen.

De vraag waarom Herodotus niets over de opstanden zegt laat ik verder in het midden. In deze bijdrage wil ik in kaart brengen hoe de *Historiën* van Herodotus in de loop der tijd zijn ingezet in het onderzoek naar de opstanden tegen Xerxes. Want ook al zegt hij er niets over, Herodotus heeft onze

¹ Dit artikel is het resultaat van onderzoek uitgevoerd in het kader van ERC CoG project *Persia and Babylonia: Creating a new context for understanding the emergence of the first world empire* (Universiteit Leiden, onder leiding van Caroline Waerzeggers).

perceptie van deze gebeurtenissen in grote mate bepaald. Het gaat mij er in deze bijdrage dus niet om wát er in Babylon precies gebeurde ten tijde van Xerxes, maar om wat geleerden met die opstand hebben gedaan: hoe zij deze gebeurtenis bestudeerd hebben en op welke manieren zij Herodotus (en ook andere klassieke auteurs) in hun onderzoek hebben ingezet.

De Xerxes van Herodotus

Van alle Perzische koningen kwam Xerxes op de meest dramatische wijze met de Griekse wereld in conflict en het is Herodotus die van dat conflict de meest invloedrijke literaire verbeelding biedt. Mede door de Europese schooltraditie is dat beeld tot de dag van vandaag vertrouwd. Dit wil zeggen dat lang vóór assyriologen de opstand in Babylonië op het spoor kwamen in kleitabletten (vanaf de eerste helft van de 20^e eeuw), er al een idee bestond over wat voor koning Xerxes was.

Afb. 1 Xerxes en Leonidas in de film *300* (Warner 2007).

De Xerxes van Herodotus is in de loop der tijd herhaaldelijk “herverbeeld”. Onlangs gebeurde dit nog in de Hollywood Blockbuster *300* (Warner 2007, regie: Zack Snyder; zie Afb. 1). Daaruit wil ik graag een korte dialoog tussen Leonidas en Xerxes citeren, omdat de welbekende stereotypen over Xerxes er goed in tot uitdrukking komen.

Leonidas: “Let me guess.... You must be Xerxes.”

Xerxes: “Come, Leonidas, let us reason together. It would be a regrettable waste, it would be nothing short of madness, were you, brave king, and your valiant troops to perish, all because of a simple misunderstanding. There is much our cultures could share.”

Leonidas: “Oh, haven’t you noticed? We have been sharing our culture with you all morning.” [op het slagveld; CW]

Xerxes: “Yours is a fascinating tribe. Even now you are defiant, in the face of annihilation and in the presence of a god. It isn’t wise to stand against me, Leonidas. Imagine what horrible fate awaits my enemies, when I would gladly kill any of my own men for victory.”

Leonidas: “And I would die for any one of mine.”

Xerxes: “You Greeks take pride in your logic. I suggest you employ it. Consider the beautiful land you so vigorously defend. Picture it reduced to ash at my whim! Consider the fate of your women.”

Leonidas: “Clearly, you don’t know our women. I might as well have marched them up here, judging by what I’ve seen. You have many slaves, Xerxes, but few warriors. It won’t be long before they fear my spears more than your whips.”

Xerxes: “It is not the lash they fear, it is my divine power. But I’m a generous god. I can make you rich beyond all measure. I’ll make you warlord of all Greece. You’ll carry my battle standard into the heart of Europa. Your Athenian rivals will kneel at your feet... if you will but kneel at mine.”

Leonidas: “You are generous as you are divine, O King of Kings. Such an offer only a mad man would refuse. But the, uh, the idea of kneeling, it’s... You see, slaughtering all those men of yours has left a nasty cramp in my leg, so kneeling will be hard for me.”

Xerxes: “There will be no glory in your sacrifice. I will erase even the memory of Sparta from the histories. Every piece of Greek parchment shall be burned. Every Greek historian and every scribe shall have their eyes put out and their tongues cut from their mouths! Why, uttering the very name of Sparta or Leonidas will be punishable by death. The world will never know you existed at all.”

Leonidas: “The world will know that free men stood against a tyrant, that few stood against many, and before this battle is over, that even a god-king can bleed.”

We weten allemaal hoe het afloopt: Xerxes zal de Griekse geschiedschrijvers de mond niet kunnen snoeren en de Spartaan zal niet verdwijnen uit de “histories” – de historiën. In tegendeel, tot op de dag van vandaag zijn het juist de *Historiën* van Herodotus die ons beeld van Xerxes en de Perzen het meest hebben bepaald. De film voert Xerxes letterlijk op als een uitvergrote karikatuur, maar eigenlijk is die groteske figuur niet eens zo ver verwijderd van de Griekse, en later de Romeinse, verbeelding. Hij werd gezien als een zwakke

Herodotus gold eeuwenlang als de voornaamste bron over het Perzische Rijk.

en wrede tiran; onvoorspelbaar, wraakzuchtig, verwijfd en decadent. De nederlaag bij Thermopylae en Salamis stond door de eeuwen heen, en in navolging van Herodotus, symbool voor de feilbaarheid

van het Aziatisch despotisme en voor de geboorte van een vrij Europa. Het rijk dat Cyrus en Darius zo kundig hadden veroverd, werd door Xerxes verkwanseld. Hij zocht de grenzen op van wat mogelijk en menselijk was. Na Azië moest ook Europa zijn bezit worden; een waanzinnig plan waarvoor hij zelfs bereid was de Atheense acropolis te verwoesten. Deze verschrikkelijke overmoed brachten de kleine Grieken tot stilstand bij Thermopylae. Latere lezers van Herodotus zagen dit als voorteken: 150 jaar vóór Alexander de doodsteek toediende, was het ooit onstuitbare Perzië in Griekenland eigenlijk al bedwongen.

Dit oordeel over Xerxes, als tirannieke en tegelijk tragische grootkoning, is ons nog steeds vertrouwd. De Xerxes van de film *300* is eigenlijk die Griekse Xerxes, maar in een nieuw jasje, net zoals hij eerder al in andere herverbeeldingen verscheen in *Paradise Lost* van Milton, in *Xerxes* van Couperus, in *Serse* van Händel en in vele andere werken uit de Europese literatuur- en kunstgeschiedenis.

De blijvende kracht van deze literaire figuur kan op verschillende manieren verklaard worden. Ongetwijfeld is het van belang dat het conflict tussen Oost en West zich in de loop der eeuwen telkens weer opnieuw in een andere gedaante manifesteerde, bijvoorbeeld als een conflict tussen Byzantium en Rome, tussen Constantinopel en Wenen, tussen Iran en de VS, of tussen de Islam en het Westen. De Grieks-Perzische oorlogen behielden zo voor een Westers (lezers)publiek hun relevantie; want voor hen die zich met de Grieken identificeren is de afloop geruststellend.

Ook moet men zich realiseren dat Herodotus eeuwenlang gold als voornaamste bron over het Perzische Rijk, samen met andere klassieke schoolauteurs zoals Xenophon en Plato. De autoriteit van de Griekse auteurs was vanzelfsprekend en natuurlijk. Het was normaal om naar de Perzen te kijken door de ogen van omstaanders. Het was evident hen te beschrijven met de woorden van auteurs die in de marge van dit machtige rijk leefden, in vrees of bewondering ervoor, óf zelfs vele eeuwen later vanuit een eigen culturele en literaire beleving.

Afb. 2 Het Perzische Rijk tijdens de regering van Xerxes I.

De postkoloniale Xerxes

In de 19e eeuw werden het Egyptische hiërogliefenschrift en het Oud-Perzische en het Babylonische spijkerschrift ontcijferd. Daardoor kwamen tienduizenden inheemse bronnen binnen bereik, die ons hadden kunnen vertellen wat de eigen ervaringen waren van de Perzen én van de miljoenen mensen die tussen Indus en Nijl onder hun juk leefden. Toch behielden de Griekse auteurs voor Europese geleerden hun natuurlijke autoriteit en betrouwbaarheid. De klassieken boden het kader; wat archeologen en filologen aan nieuws uit de Perzische bodem haalden werd aan dat kader aangepast. Een goed voorbeeld is de Duitse archeoloog Koldewey die in de vroege 20^e eeuw Babylon opgroef. Hij hield, bij wijze van spreken, een spade in de ene hand en Herodotus in de andere. Toen zijn spade een heel andere stad blootlegde dan wat de Griek had

beloofd, besloot Koldewey niet dat Herodotus het mis had, maar dat de stad die hij opgroef een ouder Babylon was, dat ingrijpend veranderd was toen Herodotus het bezocht. Op die manier redde hij Herodotus, ook al spraken zijn

Men aanvaardde dat de feitelijke betrouwbaarheid van Herodotus' verslag beperkt was door genreconventies en vertelstrategieën.

ontdekkingen de “vader van de geschiedschrijving” tegen.

Pas in de jaren '80 kwam er onder invloed van het postkolonialisme een echt nieuwe benadering. Met het globale proces van dekolonisatie op

de achtergrond, gingen historici op zoek naar de ervaringen van de politiek en cultureel onderdrukten. In de oude geschiedenis vertaalde deze stroming zich in een poging de Perzen te redden van het “Graecocentrisme”, hen te bevrijden van de Griekse vooroordelen en misverstanden die de geschiedschrijving over hen had uitgestort.

Die emancipatie voltrok zich in de eerste plaats door een kritische analyse van de Griekse teksten zelf. Herodotus werd ontmaskerd als verhalenverteller, zijn boek werd steeds vaker gelezen als literatuur en in mindere mate als geschiedenis; men aanvaardde dat de historiciteit of feitelijke betrouwbaarheid van zijn verslag beperkt was door genreconventies, vertelstrategieën en lezersverwachtingen. Herodotus was niet langer een vanzelfsprekende historische bron. Integendeel, hij was een problematische getuige, gevangen binnen zijn eigen cultuur.

Geleerden riepen op het Perzische Rijk te beoordelen op eigen verdiensten, door gebruik te maken van interne bronnen en zo het Perzische perspectief te herstellen. In Nederland waren Heleen Sancisi-Weerdenburg en Bert van der Spek koplopers in deze stroming. Internationaal kunnen we ook Amélie Kuhrt, Pierre Briant, Robert Rollinger en vele anderen hier aan toevoegen.

De Perzische Xerxes

In de eerste plaats richtte deze nieuwe school zich op de inscripties en monumenten uit Iran zelf, met name uit de hoofdsteden Susa, Persepolis en Ecbatana (zie Afb. 3). Deze bronnen vertellen ons over de rijksideologie en het functioneren van de staat, zonder tussenkomst van de Grieken. Xerxes en zijn vader Darius verschijnen daar natuurlijk niet als tirannieke potentaten, maar als waardige heersers van een kalme orde. Gezien vanuit Iran verliezen de Grieks-

Perzische oorlogen hun wereldbepalende belang. Thermopylae en Salamis waren niet het onvermijdelijke keerpunt; in tegendeel, Xerxes en zijn opvolgers overleefden deze nederlaag, en zij bleven samen nog 150 jaar zonder grote problemen in het zadel.

Xerxes vanuit diverse lokale perspectieven

De laatste decennia is er ook steeds meer interesse ontstaan voor sites, inscripties, monumenten en documentaire bronnen uit de deelgebieden van het Perzische Rijk, zoals Anatolië, Egypte, Babylonië, Bactrië en de Kaukasus. Daar kan de interactie tussen veroveraar en veroverde bestudeerd worden, van binnenuit of onderaf, dus los van de meester-slaaf metafoor die zo sterk het Griekse discours over het Oosters despotisme bepaalde. Alle mogelijke reacties op het Perzische imperialisme vinden we terug in deze bronnen, van revoltes en stil verweer tot samenwerking. Ook ontdekken we er vaak nieuwe

“verhalen” en gebeurtenissen, die klassieke auteurs volledig of ten dele onbekend waren. Deze ontdekkingen nodigen ons uit de politieke, sociale en culturele geschiedenis van het Perzische Rijk opnieuw te schrijven en een betere balans te vinden tussen externe en interne gezichtspunten. Daar waar de postkoloniale wending van de jaren '80 uitging van oudhistorici met een veelal klassieke opleiding, is de opwaardering van de lokale corpora als bron voor de Perzische geschiedenis een reactie uit (of misschien beter, een voortzetting door) de archeologie en een aantal vakgebieden met een traditioneel filologisch karakter, zoals de semitistiek, de papyrologie, de iranistiek, de assyriologie en de egyptologie.

Afb. 3 Darius, afgebeeld op een reliëf-plaat in het paleis van Persepolis. Foto: Marco Prins (www.livius.org).

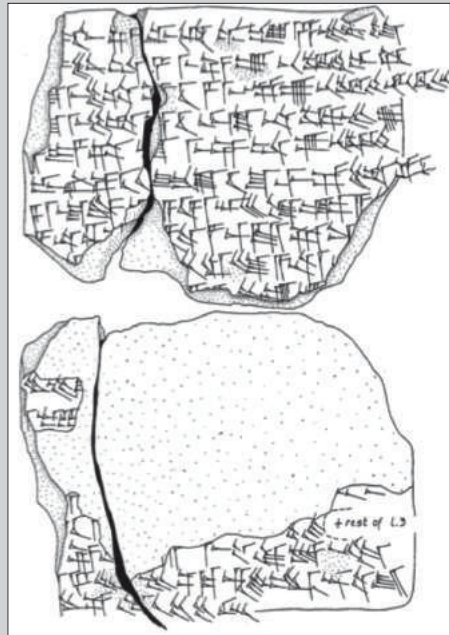
De Babylonische opstanden van 484 v.Chr.

De brede ontwikkelingen in de geschiedschrijving van het Perzische Rijk die ik zojuist beschreef, zijn goed herkenbaar in de onderzoeksgeschiedenis van de Babylonische opstanden tegen Xerxes in 484 v.Chr. Vóór de zogenaamde “post-colonial turn” van de jaren '80 hadden klassieke auteurs een enorme invloed op het werk van assyriologen. Tussen de jaren '30 en '70 ontdekte een aantal geleerden, onder wie de rechtshistoricus San Nicolò en de assyriologen Cameron en Böhl, de namen van twee rebellen genaamd Bel-šimanni en Šamaš-eriba in kleitabletten in Babylonisch spijkerschrift (zie Afb. 4). Ondanks het feit dat een precieze chronologie onmogelijk vast te stellen was, stelden zij voor de opstanden van deze rebellen ten tijde van Xerxes te dateren, onder andere omwille van de passage uit Herodotus die ik aan het begin van dit artikel citeerde (I.183). Het door Xerxes gestolen beeld en de door hem vermoorde priester duiden zij als strafmaatregelen na de opstanden. Zo gebruikten de assyriologen de nieuwe informatie uit kleitabletten om de summiere anekdote bij Herodotus uit te leggen en gebruikten zij Herodotus om de beknopte informatie uit de kleitabletten aan te vullen. Aan deze wankele constructie voegden zij vervolgens andere elementen toe. Zo stond Xerxes al bekend als heiligschenner van de acropolis; het zou niet zo vreemd zijn als hij in Babylon hetzelfde gedrag zou hebben vertoond. Daar vond men bevestiging voor bij veel latere klassieke auteurs zoals Diodorus en Arrianus, die Xerxes ervan betichtten in Babylon vernielingen te hebben aangericht. Toen archeologen vervolgens vernielingssporen bij de tempeltoren vonden, was de zaak beklonken: Xerxes had na de opstanden het religieuze hart van Babylon verwoest, tempels geplunderd, en de eeuwenoude cultus van Bel tot stilstand gebracht.

In de jaren '80 ging een aantal jonge geleerden fel tegen deze interpretatie in. Opgeleid als oudhistorici, maar geïnspireerd door het postkolonialisme, betichtten zij de oudere generatie ervan zich door het Graecocentrisme – of de culturele hegemonie van de klassieke bronnen – te hebben laten misleiden. Zij wezen erop dat de toen gangbare reconstructie van Xerxes' regeringstijd gebaseerd was op een losse associatie van elementen die stuk voor stuk onbewijsbaar, ondateerbaar of incorrect zijn. De voornaamste ammunitie putten zij uit Herodotus zelf. Met name Amélie Kuhrt en Susan Sherwin-White onderwierpen de passage over het beeld en de priester van Bel aan een kritische analyse. Zij kwamen tot het besluit dat Herodotus helemaal niet beweert dat Xerxes het beeld van Bel had weggehaald, maar het standbeeld van een mens.

Ook wezen ze op de dubieuze waarde van latere auteurs als Diodorus en Arrianus voor historisch onderzoek naar Xerxes. Bovendien was het onvermijdelijk dat ook de cirkelredenering die ten grondslag lag aan de datering van de Babylonische opstanden ontmaskerd zou worden. Al snel verschenen er artikelen die in twijfel trokken of de opstanden van Bel-šimanni en Šamaš-eriba wel onder Xerxes hadden plaatsgevonden en niet bijvoorbeeld onder de regering van zijn vader Darius. En zo werd niet alleen het beeld van Xerxes als tempelverwoester gedeconstrueerd als Griekse mythe, maar tegelijk ging de hele aanleiding voor zijn vermeende wraak op Babylon in rook op.

De discussie kreeg een nieuwe wending toen ik in 2004 aantoonde de opstanden wel degelijk onder Xerxes hadden plaatsgevonden en dat beide revoltes te dateren zijn in hetzelfde jaar (484 v.Chr.), het tweede regeringsjaar van Xerxes, en dat het neerslaan van de revoltes een dramatisch effect had op de Babylonische maatschappij. Vlak na de dubbelopstand komen namelijk opeens de archieven van een groot aantal families en tempels uit verschillende Babylonische steden simultaan ten einde. Dit gebeurde op grote schaal, precies op het moment dat de Perzen opstand neersloegen. Ook al kan niet gezegd worden welke strafmaatregel grondslag ligt aan het massaal afsluiten van de archieven, toch is het aannemelijk dat we hier te maken hebben met een effect van de contrarevolutie. Het is namelijk zo dat archieven van pro-Perzische zakenlui onaangetaast bleven in deze onstuimige tijd, terwijl de archieven van een meer traditionele Babylonische elite, gericht op de tempels en het daarmee verbonden provinciebestuur, werden afgesloten.

Afb. 4 Een kleitablet geschreven tijdens de opstand van Šamaš-eriba, uit de collectie van Böhl (LB 1718; NINO, Leiden). Kopie: auteur.

Deze bevindingen brachten de discussie over Xerxes en Babylon opnieuw op gang. Nadat in de jaren '80 en '90 de vernielzuchtige Xerxes te ruste was gelegd als een product van het Herodoteïsche paradigma, zag het er nu naar uit dat er wel degelijk iets gebeurd was in de nasleep van de revoltes dat dramatische, of in ieder geval zichtbare en concrete, gevolgen had voor de plaatselijke bevolking. In hetzelfde jaar publiceerde de Duitse assyrioloog Karlheinz Kessler een studie over de zuidelijke stad Uruk, die in dezelfde richting wees. Hierdoor werden sommige van de oude vragen weer actueel. Wat deed Xerxes in Babylonië om zo'n effect op het bronnenmateriaal te hebben? Sloeg hij de opstand hardhandig neer, bijvoorbeeld door steden,

De opstanden tegen Xerxes blijken ook op lange termijn gevolgen voor de lokale bevolking te hebben gehad.

tempels, huizen, en daarmee ook de daarin opgeslagen archieven, te verwoesten? Trok hij een willekeurig spoor van vernieling door de Babylonische steden, of nam hij juist heel doelbewust wraak op een bepaald segment van de bevolking? Deze vragen zijn vele malen gesteld sinds 2004, maar een consensus is nog niet bereikt. Ik wil graag twee tendenzen in het zich ontplooiende debat aanstippen: een polarisering in twee kampen en een fixatie op de persoon van Xerxes.

Twee kampen

Assyriologen proberen de gebeurtenissen in 484 v.Chr. beter te begrijpen door het spijkerschriftmateriaal verder te onderzoeken. Hieruit blijkt steeds meer dat de opstanden tegen Xerxes niet alleen op korte maar ook op lange termijn gevolgen hadden voor de plaatselijke bevolking. Die gevolgen waren vooral van sociale en economische aard. In Babylon bijvoorbeeld, werd het eeuwenoude prebendensysteem afgeschaft, waardoor de priesters hun status en privileges in de tempels verloren. Na de opstanden vermeed de Babylonische elite het gebruik van hun familienaam in documenten, schijnbaar omdat het onderscheid dat voorheen gemaakt werd in de maatschappij tussen mensen met en zonder familienaam niet meer gangbaar of wenselijk was. We zien een aantal families van bescheiden komaf opeens stijgen in het lokale bestuur, wellicht met de steun van het rijk en in een poging oude facties onder de traditionele elite te breken. De administratie van de tempels werd na de revoltes uitbesteed aan derden en werd niet meer in handen gelaten van de priesterklasse. Zelfs qua huwelijksgebruiken zien we grote veranderingen in de

periode na de opstanden, niet omdat Xerxes of zijn bewind zich actief bemoeid zou hebben met de huwelijken van Babyloniërs, maar omdat de maatschappij in haar geheel fundamentele veranderingen had doorgemaakt.

De meeste assyriologische studies omzeilen of vermijden de vraag of Xerxes ook hardhandig tegen de Babyloniërs optrad, bijvoorbeeld door tempels en stadswijken te verwoesten, of door opstandelingen terecht te stellen of hen te deporteren. De geleerden die zich in de jaren '80 en '90 ingezet hebben om het oude, Graecocentrische Xerxes-beeld te ontcrachten, verzetten zich tegenwoordig fel tegen studies die zich in die richting begeven, daarbij vaak bijgevallen door hun eigen leerlingen. Ze wijzen erop dat het lastig blijft om de archeologie van Babylon in het debat te betrekken en met name de sporen van vernieling die zowel aan de tempeltoren als in sommige woonwijken van Babylon gevonden zijn. Zulke sporen zijn namelijk moeilijk of niet dateerbaar en kunnen dus onmogelijk met één specifieke gebeurtenis in één enkel jaar in verband gebracht worden. Ook blijven zij assyriologen terecht waarschuwen voor de verraderlijke vertrouwdheid van de Griekse Xerxes en alle voorgedachte ideeën die daarbij horen.

Zo zien we twee kampen in het debat ontstaan, ieder met een eigen waardering van de gebeurtenissen in 484 v.Chr. Waar assyriologen wijzen op de ingrijpende gevolgen van de contrarevolutie voor (sommige delen van) de lokale bevolking, daar benadrukken historici van het Perzische Rijk juist de gerichtheid en bekwaamheid van Xerxes' handelen. Hij zou een kleine groep gestraft hebben voor de opstanden door hen van hun inkomsten of tempelfuncties te beroven; het ging daarbij "slechts" om een administratieve maatregel, niet om een allesvernietigende bestraffing. Omwille van de beheerste aard van Xerxes' reactie beschrijven deze historici hem goedkeurend als "architect of a stable empire" (Kuhrt 2014). Die orde wordt daarentegen door assyriologen geduid als teken van een repressief beleid (Jursa 2013).

Fixatie op Xerxes

De dubbelopstand van 484 v.Chr. moet één van de weinige revoltes uit de geschiedenis zijn waarbij onderzoekers minder geïnteresseerd zijn in de vraag waarom hij plaatsvond dan in de vraag hoe de regerende vorst erop reageerde. Bij beide kampen ligt de focus vooral op de drijfveren van Xerxes, op zijn persoonlijke aandeel in de gebeurtenissen.

Deze fixatie op de persoon van Xerxes is niet iets dat ons wordt ingegeven door de kleitabletten. Deze zeggen niets concreets over de aard van de opstand, noch over de aard van Xerxes' reactie. Ze vertellen ons in welke stad welke koning op welk tijdstip erkend werd, maar niet wat de betrokken partijen motiveerde. De fixatie op Xerxes komt dus niet uit de kleitabletten; zij wordt gevoed door de blijvende invloed van de klassieke, Grieks-Romeinse receptie, waar deze Perzische koning zo'n dominante figuur is en blijft. Ook al is Xerxes sinds het postkolonialisme van de jaren '80 "bevrijd" van de Graecocentrische blik van Herodotus, door de wetenschappelijke fixatie op zijn persoon blijft die manier van kijken naar het Perzische Rijk nog steeds leidend.

Caroline Waerzeggers promoveerde in 2001 in de assyriologie (Gent) en werkte sindsdien als postdoctoraal onderzoeker in Wenen en als universitair docent in Amsterdam, Londen en Leiden. Sinds 2016 is zij hoogleraar assyriologie aan de Universiteit Leiden. In haar onderzoek richt zij zich op de sociale en

culturele geschiedenis van Babylonië in het eerste millennium v.Chr. Momenteel leidt zij een onderzoeksproject naar het Perzische Rijk, gesubsidieerd door de Europese onderzoeksraad (ERC).

Literatuur

- Baker, H.D., “Babylon in 484 BC: The Excavated Archival Tablets as a Source for Urban History”, in: *Zeitschrift für Assyriologie* 98 (2008), 100-116.
- Bridges, E., *Imagining Xerxes: Ancient Perspectives on a Persian King*. Londen 2015.
- Henkelman, W.F.M., A. Kuhrt, R. Rollinger en J. Wiesehöfer, “Herodotus and Babylon Reconsidered”, in: R. Rollinger, B. Truschnegg en R. Bichler (red.), *Herodot und das Persische Weltreich – Herodotus and the Persian Empire*. Wiesbaden 2011, 449–470.
- Jursa, M., “Epistolographic Evidence for the Trips to Susa by Borsippian Priests and for the Crisis in Borsippa at the Beginning of Xerxes’ Reign”, in: *ARTA* 2013/003.
- Kessler, K., “Urukäische Familien versus Babylonische Familien: Die Namengebung in Uruk, die Degradierung der Kulte von Eanna und der Aufstieg des Gottes Anu”, in: *Altorientalische Forschungen* 31 (2004), 237-262.
- Khatchadourian, L., *Imperial Matter: Ancient Persia and the Archaeology of Empires*. Oakland 2016.
- Kuhrt, A. en S. Sherwin-White, “Xerxes’ destruction of Babylonian temples”, in: *Achaemenid History* 2 (1987), 69-78.
- Kuhrt, A., “Reassessing the Reign of Xerxes in the Light of New Evidence”, in: W. Henkelman, Ch. E. Jones, M. Kozuh en C. Woods (red.), *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*. Chicago 2014, 163-169.
- Kuntner, W. en S. Heinsch, “Die babylonischen Tempel in der Zeit nach den Chaldäern”, in: K. Kaniuth, A. Löhnert, J.L. Miller, A. Otto en W. Sallaberger (red.), *Tempel im alten Orient*. Wiesbaden 2013, 219–262.
- Rollinger, R., *Herodots Babylonischer Logos. Eine kritische Untersuchung der Glaubwürdigkeitsdiskussion an Hand ausgewählter Beispiele: Historische Parallelüberlieferung-Argumentationen-Archäologischer Befund-Konsequenzen für eine Geschichte Babylons in persischer Zeit*. Innsbruck 1993.
- Van Dolen, H.L., *Herodotos. Het verslag van mijn onderzoek*. Nijmegen 2000.
- Van der Spek, R.J., “Herodotus en de opgraving van Babylon”, in: *Dialog* 31/1 (1997), 12-21.
- Waerzeggers, C., “The Babylonian Revolts Against Xerxes and the ‘End of Archives’”, in: *Archiv für Orientforschung* 50 (2004), 150–173.

Phoenix is het tijdschrift voor de leden van Ex Oriente Lux (www.exorientelux.nl). Ex Oriente Lux is een vereniging die zowel in Nederland als in Vlaanderen actief is en die de studie en kennis van de beschavingen van het Oude Nabije Oosten wil bevorderen en bij een breder publiek bekend maken.

© Ex Oriente Lux, 2017.

Hoofdredactie

Carina van den Hoven

Redactie

Dirk Bakker

Merel Brüning

Lidewij van de Peut

Theo Krispijn

Vormgeving

Martin Hense

Afbeeldingen

Met dank aan alle auteurs en copyright-houders.

Druk

Peeters, Leuven

ISSN 0031-8329

Contactgegevens redactie Phoenix

Email: redactie@exorientelux.nl

Contactgegevens Ex Oriente Lux (algemene informatie en ledenadministratie)

Postadres: Ex Oriente Lux, Postbus 9515, 2300 RA Leiden

Contactpersoon: Mariëtte Keuken

Tel.: 071 527 20 16 (alleen dinsdagochtend)

Email: eol@hum.leidenuniv.nl; info@exorientelux.nl

Website: www.exorientelux.nl

Bankgegevens Ex Oriente Lux

ABN AMRO IBAN: NL32ABNA0451809009

ING IBAN: NL82INGB0000229501

Foto voorblad: Elephantine. Foto: A. A. Frederiks.